

Om metonymin till vardags

Jag har försökt väcka uppmärksamheten om det metonymiska fenomenet, som retorikerna, inte alltid men ofta behandlat som ett bihang till metaforen utan att lägga märke till dess betydelse vid ordbildning och ordbruket och i den vardagliga kommunikationen. Det har visserligen funnits seriösa försök att genomskåda det metonymiska fenomenets innebörd för vår vardag och dess sätt att förmedla en uppfattning av sociala situationer eller tolkningen av externa fenomen. Roman Jacobsson och Jacques Lacan var två av de mest kända forskare som ägnade uppmärksamhet åt det metonymiska bruket i psykoanalytisk och lingvistisk bemärkelse. Metonymins kognitiva teori har varit ett ämne som sysselsatt forskningen i Spanien de senaste 50 åren på akademisk nivå, men inte heller riktigt kommit till det vardagliga språkbrukets effekter.

Jag brukar beskriva metonymin (just i sitt vardagliga bruk), med hjälp av en metaforisk bild, som, liksom en ficktjuv som vill sno någons plånbok, får henom att titta åt annat håll.

I den mån retoriken ska betraktas som ett bruk av språket (dvs. som en "konst") som har till syfte att få åhöraren eller läsaren att godta talarens mening (en uppfattning av Retoriken som jag inte delar¹) får orden en styrande användning som låter den betraktade situationen eller föremålet uppfattas ur en viss tolkning som avleder uppmärksamheten åt ett visst håll. Man skulle kunna tala om "språkbrukets distraherande funktion".

Den metonymiska varianten som kallas *synekdoke* försöker semantiskt reducera det omtalade till en del av dess helhet, när man talar t ex om "kronan" med referens till "monarkin" eller till "kungen". Men "metonymin" i sin primära betydelse innebär en viss förvanskning av associativ karaktär. Man låter en aspekt av något, en sidoegenskap eller en relation ta över detta "någots" uttryck. Medan synekdokan tar en del av det åsyftade för dess helhet ("segeln", i stället för båten, "kronan" i stället för monarkin) är metonymin (i bredare mening) ett sätt att låta en ingående aspekt eller en sidoaspekt ta över hela begreppets åsyftade betydelse. Metonymin är ett slags relativisering eller semantisk förvanskning.

Jag har redan tagit upp, på annat ställe, hur ordet "ekonomi", som betyder ordagrant ungefär "hushållsinsatsers och produkters förvaltning" glidit över till dess monetära aktualisering och bytt *bruksvärdets* med *bytesvärdets* betydelse.

Metonymin är mer grundläggande än metaforen, i motsats till vad man brukar förfäktat i retoriska undervisningssammanhang. Metaforen är snarare en form av metonymi än tvärtom. Metonymin är tropen i sig.

När en metonymisk avledning av ett uttryck blivit gängse, ersätter den det "egentliga" ordet och tränger sig in i ordboken som ett normalt semantiskt bruk. Metonymin är, i många fall, det semantiska driften vid språkets utveckling.

Det metonymiska fenomenet innebär en semantisk avledning som vi ofta omedvetet rättar till, men som ändå lämnar sina spår, genom att få orden att luta åt en viss uppfattning. Ibland är metonymin så påtaglig att den passerar obeaktad. T.ex. när jag ber någon: "Kan jag få din telefon?", och menar "telefonnumret".

¹ Jag betraktar Retoriken inte som en *konst* eller språklig teknik, utan som en vetenskap som genomskådar språkbruket för att förstå vad vi gör med språket och vad språket gör med oss. Jag skiljer mellan "retoriken" och "Retoriken" där det första är ett sätt att använda språket och det andra en vetenskap om hur man gör och varför.

I dagens samhälle vore viktigt att beakta och bli medvetna om de ständigt återkommande metonymiska förvanskningarna. Detta vore en av den officiella retorikutbildningens uppgift.

Låt mig nu ta ett exempel som ingen brytt sig om att kommentera, nämligen *prissättningen* av artiklar i marknaden på ett sätt som blivit gängse överallt sedan några år tillbaka:

Alla kan konstatera att man alltmer sällan sätter upp skyltar med exakta varupriser. Det har blivit vanligt att reducera prisen i skylten med FEM ören. Det kan stå 99:95, 8,95, o.s.v. Vi vet att 5-öres mynt inte finns längre och att det, vars kostnad anges vara 99.95, handlar egentligen om 100 kronor. Om man påtalar denna falska annonsering får man alltid kommentaren om att "alla vet att det inte handlar om 95 ören. Men, varför ska man då förvanska prisannonserna på detta sätt?. Det handlar onekligen om ett försök att låta kostnaden se ut mer köparvänlig än vad den är. Det finns en officiell reglering av anständigheten i kommersiella sammanhang, som förbjuder vilseledande uppgifter i handeln. Varför ska myndigheterna då inte förbjuda detta (om än så liten) bedrägliga beteende?

I säljarspråket vittnar vi ständigt om ett berömmande och avledande språk riktad till den önskade kunden. Vi brukar höra expediterna säga: "Det här kostar *bara* X kronor". Man vill få hjälp till försäljning genom adverbet "bara" eller "endast". Det är egentligen köparen som själv borde få bedöma om det är rimligt att använda det relativiserande ordet "bara" i det aktuella sammanhanget.

[Jag kommer att tänka på en rolig historia om en kvinna som hade köpt en beundrad päls. Hon berättade då att pälsen kostade 2000 kronor men att hon fått den för 1000. "Jag har således sparat 1000 kronor och med dem har jag köpt pälsen" – sade hon. (Detta är en vits utan närmare verklighetsbetydelse, men skrattet framkallas av ett dolt metonymiskt skoj).

Bildandet av ord sker mycket ofta med hjälp av en metonymisk (eller metaforisk) semantisk konstruktion. Det blir en semantiskt skapande nödvändighet som etymologin kan avslöja. Ofta glöms just ursprunget, som t ex. i ordet "mynt", "moneta", som härstammar från gudinnan Juno Moneta vars tempel i Rom låg alldeles intill den skapade myntfabriken. Men i många fall finns kvar en undermedveten association av betydelse, som borde beaktas. Det händer ibland att ett ord bytts mot ett annat som lämpar sig semantiskt bättre.

Den metonymiska vanan som tränger sig på vår vardagliga semantik och vårt uttrycksätt påverkar den allmänna opinionen i större utsträckning än vad vi är medvetna om. Det politiskt relaterade språket fördärvas omedvetet av metonymiska intrång. Vi har fått för vana att tala om "politiker" (ett ord som skulle beteckna varje "medborgare") som ersättning för "politiskt vald" Och i valdagens ordbruk talar vi om "rösträtt", som om det faktum att, i *tysthet*, stoppa en valsedel i en urna hade med "rösten" att göra. Jag minns en rubrik i Aftonbladet som, dagen före ett allmänt val, tillskrev talmannen Björn von Sydow påståendet (riktat till väljarna): "I morgon blir du politiker för en dag". Påståendet avslöjade väl hur benämningen "politiker" kommit att användas. Här förväxlades benämningen "beslutsfattare" med "politiker": Det är sant att vanliga medborgare blir beslutsfattare bara ungefär en gång vart fjärde år.

José L Ramírez

30 dec. 2015